

Calvijn en de berijmde psalmen

door Barend de Jong

Heeft u weleens verder over de psalmen nagedacht dan dat u jong bent? Wel eens voorin uw psalmboek ontdekt dat de berijming van Datheen of die van 1773 wel heel lang geleden zijn opgesteld? Heeft u zich weleens verbaasd dat wij hier nu, anno 2005, nog uit zingen en dat eenstemmig op een heel eenvoudig, bijna saai ritme? In ieder geval heel anders dan de cantates van Bach en zeker anders dan de huidige gospel. Hoe is dat zo ontstaan en welke invloed heeft Calvijn hierop gehad? Vragen genoeg, nu de antwoorden. Als Wageningen ga ik een poging doen die in de geschiedenis voor u te vinden. Heeft u interesse in de ontwikkeling van de geestelijke muziek vóór de Reformatie, lees dan ‘Psalmenzingen vanaf David tot Calvijn’ dat ook in deze *Documentum* is opgenomen.

Zoals in de literatuurlijst te zien is, heb ik vooral gebruik gemaakt van één bron. Ds. H. Hasper (1886-1974) bood in 1935 zijn ‘Geestelijke liederen uit de schat van de kerk der eeuwen’ aan aan het Nederlandse volk. Een jaar later volgde een Psalmberijming, het zogenaamde Psalter 1936, met behoud van de Geneefse melodieën en in nauwe aansluiting op de Hebreeuwse tekst. Hasper brak met het isoritmisch zingen (op hele noten) en bracht daarmee een revolutie op gang in de kerkzang. Hasper ging echter niet over een nacht ijs, maar bestudeerde grondig de geschiedenis van het kerklied alvorens tot zijn berijming te komen. Deze grondige bestudering en zijn enorme belezenheid vinden hun neerslag in zijn tweedelige standaardwerk: *Calvijns beginsel voor de zang in de eredienst*. Deel I

verscheen in 1955. Ik heb daar de samenvatting van Van der Meiden voor gebruikt. Deel II, een lijvig boekwerk van 1147 pagina’s, verscheen in 1975. Deze heb ik onverkort in mijn bezit kunnen krijgen. Het is een interessant boek en goed leesbaar en dat niet alleen door de vele anekdotes. Een impressie van mijn reis door Hasper.

Calvijn en zijn waardering van muziek

Met de breuk in de rooms-katholieke kerk brak men met het rooms-katholieke kerklied. Zoals te lezen in ‘Psalmenzingen vanaf David tot Calvijn’ was het zingen in de roomse kerk aan het einde van de 15^e eeuw voor de gewone burger zo slecht volgbaar dat

aanpassing nodig was. Maar wat moest er veranderen en hoe? Waar haalde men richtlijnen vandaan waar het kerklied aan moest voldoen? Moest er überhaupt wel gezongen worden in de eredienst? We zullen zien wat Calvijns redenen waren om de 150 psalmen en de enkele gezangen te berijmen en te laten zingen.

Calvijn was een kunstzinnig mens. Maar het meest van alle kunsten was hij onder de indruk van muziek. Uit eigen ervaring wist hij ‘dat zingen een grote kracht en macht heeft om het hart van de mensen te ontroeren en in gloed te zetten om God aan te roepen en te loven met een zeer hevig en vurig verlangen.’ Verder zegt hij: ‘Onder de andere dingen die geschikt zijn om de mensen te ontspannen en hem grote vreugde te schenken is de muziek òf het eerste òf een van de voornaamste en wij moeten haar in waarde houden als een daartoe bestemde gave Gods.’¹ Met Plato is hij het eens dat er in de wereld ternauwernood iets wordt gevonden dat de zeden zó sterk kan veranderen. Maar hij herinnert ook aan de bezorgdheid van de kerkvaders die van een ‘dodelijk en satanisch’ gif spraken dat door de hel in het lied kan worden gemengd om de wereld te verderven.

Calvijn, het kerklied en de uitvoering

In analogie aan Psalm 72:20: ‘De gebeden van David, den zoon van Isai, hebben een einde’, spreekt Calvijn over de liederen in de eredienst als over ‘de gebeden der gelovigen, waardoor men zijn lofverheffingen zingt, opdat de

---

¹ J.A. van der Meiden, *Calvijn en het kerklied, een studie van H. Hasper*, Goes 1987, 30.

harten van allen mogen worden bewogen en aangespoord om soortgelijke gebeden te maken en dergelijke lofprijzingen en dankzeggingen met eenzelfde toewijding tot God te richten’.²

De muziekkunst en de psalm werden al eeuwen lang gecombineerd tot het psalmlied. Het zingen van psalmen was een constant element in de eredienst ook vóór Calvijn. Het was dus niet vernieuwend dat Calvijn psalmen liet zingen. Wat wel vernieuwend was, was dat hij de hele gemeente liet zingen en niet alleen de geestelijkheid én dat de gemeente zong in haar moedertaal. Zo zouden de zuiver persoonlijke ontboezemingen in de psalmen een ontboezeming worden van de hele gemeente. De gemeente zou het ‘ik’ worden dat de daden van God in de geschiedenis overdacht, Hem dankte en loofde, Hem om bijstand smeekte, Hem haar schuld beleed, van Hem genade en recht verwachtte. Naast de psalmen nam Calvijn enkele gezangen op. De eerste psalmbundel *AVLCVNS PSEAULMES ET CANTIQUES* kwam uit in 1539 in Straatsburg onder redactie van Calvijn.³ Nieuwe drukken met nieuwe berijmingen volgden later. In de druk van 1539 stonden 3 gezangen: de Lofzang van Simeon, het Credo en de Decaloog, allen van de hand van Calvijn. In de druk van 1553 was het Decaloog verwijderd en werden er een aantal gezangen toegevoegd: Tien geboden, Lofzang van Maria, Veni

---

² Van der Meiden, *ibidem*, 32-33.

³ H. Hasper, *Calvijns beginsel voor de zang in de eredienst, verklaard uit de Heilige Schrift en uit de geschiedenis der kerk II*, Den Haag 1976, 31.

Creator, Erhalt us Herr, Te Deum, Je te salue, en het Gebed des Heeren.⁴

Voor de eenvoud werd elke psalm uit het Hebreeuws in gelijke strofen verdeeld. Hierbij moest de grondtekst zoveel mogelijk gevolgd worden en moest de voorname, voor iedereen verstaanbare omgangstaal gebruikt worden. Dus geen platte volkstaal. De melodieën kenden één muziknoot per lettergreep - de melismatische versieringen verdwenen dus van het toneel - en waren geheel of gedeeltelijk overgenomen van oude kerkhymnes. De melodieën mochten niet ontleend zijn aan straatmelodieën. Verder moest elk couplet uit een psalm een gelijkblijvend ritme hebben en voorzien zijn van rijmwoorden om het memoriseren te ondersteunen.

De uitvoering was ritmisch, met 'korte' en 'lange' noten en eenstemmig. Er werd geen metrum aan de psalmen toegevoegd. Men zong de psalmen volgens een halfjaarrooster, helemaal of tot aan de 'pauzes'. In één kerkdienst zong men gerust 20 coupletten (175 regels) of meer. En gezien de gemiddelde duur van een kerkdienst, een uur, waarin ook nog gebeden en gepreekt werd, moet men wel sneller gezongen hebben dan wij in onze kerken gewend zijn. 'Het zingen was forser; niet meditatief, doch hemelbestromend. Er zat de vaart in van het geloof, dat de wereld overwint. Dit wil [echter] niet zeggen, dat een boetelied of een klaagzang even vlot werd gezongen als een koningsjubel [...]. In onze dagen heeft men het véél zingen in de kerken vanwege de lamlendigheid afgeleerd, maar in de

---

⁴ Hasper, *ibidem*, 38.

dagen van de Reformatie was het geheel vanzelfsprekend, dat voor het zingen in de eredienst *tijd* behoorde te zijn. Het was een zelfstandig stuk van de lofverheffing.⁵

Calvijn was niet tegen meerstemmige muziek. Hij hielp Louis Bourgeois bij de uitgave van zijn vierstemmige composities en beval deze aan voor het gebruik in de huisgezinnen. Maar hij achtte meerstemmigheid niet passend voor de eredienst. De meerstemmigheid zou de aandacht van de tekst afleiden. Tevens zouden er evenveel sopranen, altén, tenoren en bassen aanwezig moeten zijn, wat praktisch lastig was. Het laatste bezwaar lag in het feit dat het geestdodend moest zijn voor hen die steeds in plaats van de melodie de begeleiding moesten zingen (alt, tenor en bas).

Nergens blijkt dat Calvijn tegen orgelspel was. Maar in zijn tijd deed het orgel nergens dienst ter begeleiding van de kerkzang. Het was een instrument voor amusement, niet voor begeleiding in de eredienst.⁶

Het was nadrukkelijk niet Calvijns bedoeling om kerk en kunst dichter bij elkaar te brengen om zo een aantrekkelijk geheel te krijgen voor de kerkmens. Het was veelmeer de bedoeling om aansluiting te vinden bij de kerk van alle eeuwen. En wat is daarvoor meer geschikt dan het zingen van psalmen, die alle eeuwen door gezongen zijn, en dat in zo'n uitvoering dat ze ons met het verleden verbinden?

---

⁵ Hasper, *ibidem*, 57.

⁶ Van der Meiden, *ibidem*, 31.

Van Calvijn naar Datheen in het kort

Veel mensen volgden het voorbeeld van Calvijn en vertaalden zijn Franse uitgave in hun moedertaal of berijmde de psalmen helemaal opnieuw. Uit de hele geschiedenis kunnen we opmaken dat Psalmberijmingen geen gedichten mogen, moeten en kunnen zijn, maar berijmingen van de Hebreeuwse grondtekst. Deze rode draad loopt door de hele geschiedenis van de Franse, Engelse, Schotse en Amerikaanse kerkboeken en dit is ook terug te vinden in Nederland.⁷ Het gaat niet om de kunst, maar om de berijming van de woorden die de Heilige Geest zelf aan de mensen gegeven heeft. Toch stelden verschillende personen dit regelmatig ter discussie. Een discussie die ook steeds weer terug kwam, is het wel of niet opnemen van gezangen.

In Nederland komt de eerste Nederlandse versie uit in 1540 in Antwerpen. Het heette *Souterliedekens* (Souter = psalter), bevatte 150 psalmen en 9 gezangen en was bedoeld voor de volkszang. De auteur staat niet vermeld maar is vrijwel zeker Willem van Zuylen van Nievelt, heer van Bergambacht en Ammers. Hij volgt Luther door het inpassen van nieuwtestamentische woorden en begrippen. Voor de melodieën werden volksmelodieën gebruikt. Zo wordt onder meer verwezen naar: 'Die bruyt en wou niet te bedde', 'Ghi jonghe meyskens van auonturen' en 'Vrouw venus ghi zijt so schonen wijf'.⁸ De auteur wilde als vroom man het toenemende zedenbederf tegengaan.

---

⁷ Hasper, *ibidem*, 293-319.

⁸ Hasper, *ibidem*, 326.

Jan Utenhove was de eerste die de psalmen berijmde voor het gebruik in de eredienst. In 1566 verscheen na een aantal incomplete versies het complete psalmboek, de Psalmen Davids. De psalmen werden bij de hagepreken gezongen. Met de berijming van Petrus Datheen (geboren als Pieter Daten) is dit werk vervangen. Zijn berijming verscheen in 1566 en werd tot 1776 algemeen gebruikt en wordt zelfs tot op de dag van vandaag in verschillende kerken gezongen. Het ging Datheen om de waarheid en niet om de schoonheid of gunst van het volk. Hij wilde wat voor de kerkzang van de gemeente doen, maar had geen kennis van het Hebreeuws, was niet muzikaal begaafd en had geen smaak voor letterkunde. Hij vertaalde zo letterlijk mogelijk uit het Frans het Psalmboek van Genève (1562). Nieuwe rijmwoorden en toevoegingen om de coupletten bij de Franse melodie te laten aansluiten, waren hierbij onontbeerlijk. De vertaling werd slecht, maar men hoorde er het Woord van God in en het op hele noten zingen vond men eerbiedig. Veel verzen werden een 'geloofsbezit'.

De lange adem van Datheen

Na Datheen brak er een ware psalmenstrijd los die tot in onze tijd voortduurt. Tot de invoer van de Staatsberijming van 1773 hebben minstens 33 personen en gezelschappen zich bezig gehouden met het verbeteren van Datheens berijming of met het maken van nieuwe berijmingen. Verschillende daarvan waren beter dan die van Datheen, maar politieke kwesties, geloofsverschillen en het feit

dat het volk Datheen in hun hart had gesloten, hielden aanpassingen en vernieuwingen buiten de kerken.

De ‘Aanmerkingen op de Psalmberymingen van Petrus Datheen’ van Adreas Andriessen bracht echter leven in de brouwerij. Eindelijk vonden ‘Des Lands Hooge Magten’ dat er iets moest gebeuren. Men koos uit elke provincie een predikant die verstand had van taal en dichtkunst. Op 11 januari 1773 kwam deze groep bijeen. Uit verschillende berijmingen die in de afgelopen tijd gemaakt waren, koos men psalmen uit en schaaftde deze bij.⁹ Zo ontstond de nieuwe berijming.

De Staten-Generaal bevolen dat het werk per 1 januari 1775 in gebruik moest worden genomen met uitsluiting van alle andere berijmingen. Echter, met een nieuwe tekst verandert de zang nog niet. Zo beval men ook om weer op ‘hele en halve noten’ te zingen. Vermakelijk en treurig tegelijk is het om te zien hoe de invoer plaats had.¹⁰ Logischerwijs wilde men niet zomaar van de ‘Datheen op hele noten’ af. In verschillende kerken weigerde de voorzanger botweg de nieuwe psalmen te zingen of deze ritmisch uit te voeren. Het was niet ongewoon dat er op de grote, verplicht aangeschafte, nieuwe berijming een klein Datheentje lag waar dan uit gezongen werd. Wilde men niet luisteren, dan kon men door de kerkenraad worden ontslagen of zelfs door burgerlijke gemeente worden verbannen. En bleven de kerkgangers hardnekkig tegenstribbelen, dan kreeg men een boete wanneer men de noten te

lang aanhield. Twee keer te lang aanhouden kostte twintig gulden. In die tijd zowaar geen klein bedrag.

In 1574 had de Provinciale Synode van Holland en Zeeland te Dordrecht besloten om op basis van 1 Korinthe 14:19 het orgelspel in de eredienst te verbieden. Echter, met de invoer van het nieuwe zingen en de problemen die daarbij speelden, kwam men op het idee om de orgels weer af te stoffen en te gebruiken. Hierdoor kregen ook de harmonisaties weer aandacht.

Maar dit alles baatte niet. Men bleef op lange noten zingen, nam pauzes tussen twee regels en had de vaart van een slak. Zo kwam het wel voor dat men in plaats van een versregel in één adem te zingen, bij het uitademen en inademen één noot zong.¹¹ Zo deed men zeker tien minuten over één vers. Hoe moet dat geklonken hebben? Zeker niet op de manier zoals Calvijn dat graag gezien had: een blijde, krachtige volkszang in een fors tempo, met behoud van het sierlijke ritme, waarin de geneefse melodieën geschreven zijn. Het zingen uit de eeuwen van Datheen werd als onaantastbaar gezien. Dat zingen werd, nee wordt als gewijd en heilig gezien. Die korte noten zijn maar heidense verzinsels waar Gods volk zich verre van moet houden.

Slot

Misschien verwacht u nu dat ik nog een beschouwing geef over bijvoorbeeld het Psalmen voor Nu-project. Dat zou me echter de tijd voor één artikel kosten, daarom laat ik een uitvoerige beschouwing hier achterwege. Maar met

---

⁹ De psalmbronnen zijn voorin het psalmboek te vinden.

¹⁰ Hasper, *ibidem*, 718-719.

---

¹¹ Hasper, *ibidem*, 727.

het bovenstaande kunt u zelf een mening vormen. Vragen die we kunnen stellen zijn: welk doel streeft het project na, in hoeverre volgt dit project Calvijs beginselen, hoe zoeken ze aansluiting bij de kerk van alle eeuwen en welke plek krijgt het Woord in de berijming?

Persoonlijk verwacht ik dat de berijming geen lang leven beschoren is en in het rijtje van de vele goede pogingen verdwijnt. De kringen die aan het oude vertrouwde waarde hechten, zullen er zeker niet toe overgaan en of de randkerkelijken, die ze vooral willen bereiken, hier nu zo warm van worden? Als men niet om de inhoud van het Woord in de kerk blijft, dan ook niet om de inhoud van gemoderniseerde psalmen met een modernere melodie. En zouden ze in de gospel geen muziek vinden die beter bij hen past?

Datheen was er heilig van overtuigd dat een verandering alleen door Gods Woord plaats zou vinden. Daar lag volgens hem de kracht en om dát Woord moest het gaan, kunst was van ondergeschikt belang. Door het doorklinken van dat Woord in zijn berijming nam men eeuwenlang genoegen met zijn gebrekkige berijming. De zoektocht naar een passende vorm van de psalmen duurt al eeuwen en de perfecte vorm van het loflied zal wel nooit bereikt worden, hier op aarde.

Literatuur

- H. Hasper, Calvijs beginsel voor de zang in de eredienst, verklaard uit de Heilige Schrift en uit de geschiedenis der kerk II, Den Haag 1976.
- J.A. van der Meiden, Calvijn en het kerlied, een studie van H. Hasper, Goes 1987.